

T. I. Itkonen 1891–1968

Vuoden 1969 Suomen Museossa Toivo Vuorela totesi, että T. I. Itkosen tieteellisten kirjoitusten lukumäärä nousee satoihin ja että niiden yhteinen tunnusmerkki on kristallimaiseen kirkkauteen hioutunut sanonta. Vuorela jatkaa: »Arvokas, sekä nykyisille että vastaisille tutkijoille hyödyksi koituva kunnianteko T. I. Itkosen muistolle olisi hänen kirjallisen tuotantonsa bibliografian julkaiseminen». Vuorela liioitteli yhdessä — ja vain yhdessä — asiassa. Tiukasti punniten Itkosen tieteellisten kirjoitusten (ja kirjojen) määrä ylittää tuskin 130:tä, mutta niiden jatkona on suuri määrä kirjallisuusesittelyjä, populaariartikkeleita, toimitteita ja muutakin tuotantoa.

Kun Toivo Immanuel Itkonen oli toukokuussa 1968 kuollut, hänestä julkaistiin useita muistokirjoituksia. Niistä perusteellisin — asiasisältönsä runsaudessa suorastaan loistokas — on E. A. Virtasen kirjoittama (Finnisch-ugrische Forschungen XXXVII/1969).

Harva tutkija on niin pyyteettömästi ja puhtain motiivein paneutunut tutkijan-työhönsä kuin Itkonen. Hänen älylliseen rakenteeseensa kuulunut hienotunteisuus, hillitty sarkasmi ja suhteellisuudentajun sävyttämä »ulkopuolisuus» pitivät hänet loitolla kaikenlaisesta akateemisesta kukkoilusta. Nykyinen aikamme, joka vaatii tutkijalta — jo apurahojen saannin vuoksi — estraditaiteilijan ominaisuuksia, jättäisi hänen kaltaisensa ja heidän johtamansa laitoksen helpostikin vähille määrärahoille.

Suomen humanistisen tutkimuksen onneksi T. I. Itkosen elämä ajoittuu vuosiin 1891—1968.

T. I. Itkonen oli kielentutkija, kansatieteilijä, uskontotieteilijä, »yleis-lappologi», jopa matkakirjailija ja — ei niinkään yllättävästi — myös mainio lehtipakinoitsija. Tutkijana hän oli jollain tavoin täysin ajaton. Hän ei kuulunut mihinkään oppisuuntaan tai yksipuoliseen koulukuntaan. Ainakin kansatieteilijän on kiintoisaa havaita miten harvat hänen johtopäätöksistään tai väittämistään ovat romahtaneet. Uudet tutkijapolvet ovat korkeintaan antaneet metodisesti hienomman silauksen hänen siinänsä oikeiksi osoittautuneille perusnäkemyksilleen.

Itkosen elämäntyö liittyy kiinteästi Muinaistieteellisen Toimikunnan ja sen rinnalla toimineen vapaan tiedeyhteisön Suomen Muinaismuistoyhdistyksen historiaan. Hän toimi pitkään yhdistyksen hiljaisen-ahkerasti puurtavana sihteerinä. Kielentutkimuksen alalla väitellyt, mitä ilmeisimmin etevä kansatieteilijä joutui vielä filosofian tohtorina suorittamaan opinnäytteen (*mein Gott!*) kansatieteessä päästäkseen Muinaistieteellisen Toimikunnan amanuenssiksi vuonna 1919. (Myöhemmin hän tentti arkeologiaakin.) Seurasaren ulkomuseon intendenttinä Itkonen toimi vv. 1932—1935 ja kansatieteellisen osaston johtajana vv. 1935—1955. Hän oli Suomen Museon toimittaja vv. 1925—1950 ja Kansatieteellisen Arkiston toimittaja vv. 1934—1962. Tuohon aikaan toimittajia ei ollut vain yksi niin kuin sittemmin.

T. I. Itkosen monipuolista tuotantoa on vaikea puristaa lyhyeen arviointiin. Hän yhdisteli kielen tuntemuksen ja kansankulttuurin tuntemuksen tiedostoa metodilla, jota voi nimittää vain itkoslaiseksi. Tämä paljastuu loisteliaasti jopa eräässä julkaisuista näkymättömässä aineistossa: Museoviraston kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkistossa olevissa saamelaiskulttuuria koskevissa Itkosen keräelmissä samoin kuin Kansallismuseon lappalaisesineistön luetteloissa, jotka eräiden Itkosen keräämien esineiden osalta ovat hienoja pienoisesseitä saamelaisten aineellisesta kulttuurista.

Itkonen aloitti tutkijanuransa — ainakin muodollisesti — kielentutkijana. Tutkitavan kielen (ja kulttuurin) tarjosi hänen lapsuudenympäristönsä ja -kotinsa: pappila Suomen saamelaisalueella, perheenpäänä inarinsaamea taitava, juuriltaan savolainen pappissäätyn kuuluva isä. Väitöskirja »Venäjänlapin konsonanttien astevaihtelu Koltan, Kildinin ja Turjan murteiden mukaan» ilmestyi kuusi vuotta hänen ylioppilaaksi valmistumisensa jälkeen. Kiirehtiminen näyttää kostautuneen; teos ei kuulu Itkosen merkittävimpiin tuotantoon.

Kielellis-verbaalisesti hämmästyttävän lahjakkaana (voisi rohkaistua puhumaan itkoslaisesta geeniperinnöstä!) Toivo Immanuel tunki ja tarvittavassa määrin osasi viittä saamelaiskieltä: pohjois-, inarin-, koltan-, kildinin- ja turjanlappia. Vuosien mittaan tämä taitotieto karttui muun tieteellisen työn ohella. Neljänkymmenen vuoden kuluttua simpukkaraakun kuori aukesi: leksikografinen helmi, rikkaasti kerrostunut, oli valmis. Koltan- ja kuolanlapin sanakirja (noin 1 300 sivua) oli painettu. Teos on paitsi kielentutkimuksellisesti myös kansatieteellisesti antoisa. Se on myös oiva esimerkki Itkosen kyvystä käyttää Lapin erikoislaatuista suomen kieltä saamelaisuuden elementtien kielellis-kulttuurisessa tulkinnassa. Tekijän pätevä luonnon-tuntemus on siinä niinkuin moniaalla hänen muussakin tuotannossaan auttanut lentämään kammiohumanistin kaavamaisen »Wörter und Sachen» -asetelman yli ja ohi.

Itkosen julkaisuissaan hyödyntämä pohjanperien historian tuntemus on ymmärrettävästi tämän päivän mittapuun mukaan monilta osin vanhaa, kulunutta ja puutteellista. Hänen lappalais-suomalaiset sanavertailunsa (1918, 1928, 1968) eivät liioin

kaikilta osin täytä etymologisen luotettavuuden nykyisiä kriteereitä. Mutta lukuisat näistä hänen sanarinnastuksistaan ovat yhä tuoreita. Hänen perusteelliset selvityksensä Kolttamaahan ja Kuolan Lappiin ulottuneesta karjalaisesta (sanasto- ja nimistöaines) ja skandinaavisesta (lainasanat) vaikutuksesta osoittavat, miten hedelmällistä on jos tutkija voi seurata rinta rinnan kahta linjaa: sekä suorien kulttuurikonfliktien että välittävien murteiden kautta etenevän diffuusion johtolankaa.

Itkosen erityisen harrastuksen kohteena oli paikan- ja henkilönnimistö; niiden antian on kielitieteen ja historian lähdeaineistona lakastumatonta. »Suomen-, ruijan- ja kuolanlappalaisten vanhat henkilönnimet» (1942) on edelleen vailla vertaisiaan seuraajia. Saman voi todeta hänen Suomen saamenlähtöisiä paikan nimiä koskevista tutkimuksistaan.

T. I. Itkonen risteili rohkeasti myös kansantietouden, satujen, uskomusten ja muinaisuskon karikkoisilla vesillä. Skandinaavisissa saamelaitutkimuksissa ei nykyään näe paljonkaan viittauksia hänen perusnäkemysiinsä saamelaisen muinaisuskon kerrostumista. On silti mahdollista, että Itkonen on oikeassa väittäessään, että Skandinavian Lapissa muinaisgermaaninen oympos on painanut alleen sen vanhimman saamelaisen muinaisuskon, jonka merkit ovat vielä olleet selkeästi löydettävissä Suomen ja Venäjän Lapin alueelta. Niissä on kiistattomia yhtymäkohtia suomalaiseseen muinaisuskoon. Uusi šamanismin tutkimus ei ole ulottanut synteisiä näille Itkosen tavoittelemille laajempien jumaluuskäsitysten alueille.

Kielitieteen ulkopuolelle jäävistä Itkosen saamelaisaiheisista tutkimuksista, esseistä ja kirjaesittelyjen huomautuksista kertyy melkoinen julkaisujen pino. Enin osa on kuitenkin tiivistetty herkulliseksi konsentraatiksi. Itkonen on näet itse julkaissut »koko teologiansa summan» teoksessa »Suomen lappalaiset vuoteen 1945» (1948, uudispainos 1984). Monilta osin uutta luoden ja lisäten, paikoin täyteläisesti tiivistäen, paikoin sporadisiin tietoihin tyytyen hän on koonnut siihen aikaisemman tuotantonsa ja teosta varten hankkimansa uuden tietouden.

»Suomen lappalaisten» painopiste on elinkeino-, tapa- ja esinekansatieteessä. Esi-neellisen kansatieteen perusaineisto on yllättävän suppea. Se pohjautuu Suomen Kansallismuseon saamelaiskokoelmiin, monin osin Itkosen itsensä hankkimiin. Mutta laajan lähteistön käsittelyn, vertailujen ja uskonnollis-historiallis-kielitieteellisten perspektiivien kautta se laajenee mestarilliseksi universaaliteokseksi saamelaisista. Itkonen ei kuitenkaan kuvittele itsestään liikoja: otsikkona on *Suomen lappalaiset*; Skandinavian Lappi on siis vain selitys- ja vertailualue. Tekijä ei pyri mestariksi yli rahkeiden kestokyvyn, vaikka hänen luova ajattelunsa monesti hipoo kärsimättömästi varmojen faktojen ärsyttävästi kahlehtivia rajoja. Vanhentuneita arkeologisia ja historiallisia tietoja lukuunottamatta »Suomen lappalaiset» on äärimmäisen luotettavaa tekstiä. Hakuteoksena saamelaiskulttuurista se on yhä tänään ylittämätön. Teoksen jatkuvasti akuutti tarpeellisuus osoittaa toisaalta, miten valitettavan puutteellista (tai vähintäänkin yksipuolista) a.o. kulttuurin tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut.

T. I. Itkonen oli merkittävä suomen kielen tuntija ja tutkija; hän oli myös merkittävä suomalaisen kansankulttuurin ja sen historiallisen taustan tutkija. Hänen yhtäältä maantieteellinen, toisaalta teknisfunktionaalinen ja typologinen tutkimuksensa Suomen venetyypeistä on alansa klassikko. Laajan suksitutkimuksensa hän jätti kesken (kertoman mukaan hienotunteisuudesta toista tutkijaa kohtaan); siitä on ilmestynyt vain katkelma. Suomalaisen kansankulttuurin aiheita hän käsitteli monessa pikku kirjoituksessa ja eräissä laajoissa artikkeleissa. Kun hän ei niiden osalta aina

ehtinyt sellaiseen omakohtaiseen haastattelutyöhön, joka oli inspiroinut hänen saamelastutkimustaan, hän käytti välineenään kyselyitä tai konkreettista esinemateriaalia. Itsekritiikki suorastaan pakotti pysymään maan tasalla. Minne malttamaton ajatus lensi, emme tiedä. Suureen synteysiin hän pyrki vain saamelaisten (ja heistäkin vain osan) kohdalla.

Itkosellakin oli — monen muun merkittävän tutkijan tavoin — toteutumaton kahdeksas sinfoniansa: suuri Suomea koskeva puuornamentiikkatutkimus, joka olisi valmistuessaan valottanut myös saamelaisten ornamentiikan yhä salaan jäänyttä alkuhistoriaa. Hän ehti toteuttaa vain muutamia pikku artikkeleita. Aihepiiristä hänen jälkeensä tehdyt tutkimukset ovat nekin vain sporadisia katkelmia.

Postuumisti julkaistu Itkosen herkullinen matkakirja »Lapin-matkani» (1991) kuvastaa tekijänsä nuoruusvuosien psykofyysistä reippautta, rohkeutta ja määrätietoisuutta. Lukija vaeltaa menneessä ajassa ja kadonneessa kulttuuri- ja luonnonmiljöössä kuin historian elävässä tempelissä. Maan pinnalle hänet palauttaa tekijä itse — tuo lennokkuudessaankin proosallinen, luonnonläheinen, sarkastinen realisti. Itkonen ei tyrkyttänyt itseään mihinkään, ei esimerkiksi tapellut jokaisen työnsä julkaisemiseksi vierailla kielillä. Silti hän nousi kansainväliseen maineeseen ja elää kuolemattomana — ja suomea taitamattomien osalta harmiteltunakin — legendana saamen kieltä ja saamelaiskulttuuria tutkivien tietoisuudessa.

Martti Linkola